

Acció col·lectiva

Félix Vázquez Sixto (coordinador)
Teresa Cabruja i Ubach
Lupicinio Íñiguez Rueda
Juan Muñoz Justicia

PID_00215452

Material docent de la UOC

Félix Vázquez Sixto

Doctor en Psicologia Social i professor titular de Psicologia social a la Universitat Autònoma de Barcelona. Les seves línies d'investigació són: construcció social de la memòria, política i relacions de poder i metodologies qualitatives.

Teresa Cabruja i Ubach

Doctora en Psicologia i professora titular de Psicologia social a la Universitat de Girona en les llicenciatures de Psicologia i de Psicopedagogia. La seva investigació se centra en la construcció social de la intersubjectivitat i les relacions de poder en diferents contextos (institucional, en la parla quotidiana i en les produccions culturals).

Lupicínio Íñiguez Rueda

Doctor en Filosofia i Lletres (Psicologia) i catedràtic de Psicologia Social a la Universitat Autònoma de Barcelona. Coordinador del Programa de Doctorat en Psicologia Social de la mateixa universitat.

Juan Muñoz Justicia

Doctor en Psicologia Social i professor titular de Psicologia social a la Universitat Autònoma de Barcelona. Els seus temes de principal interès són la dinàmica de grups i les eines informàtiques d'ajuda a la investigació qualitativa.

Segona edició: setembre 2014

© Teresa Cabruja i Ubach, Lupicínio Íñiguez Rueda, Juan Muñoz Justicia, Félix Vázquez Sixto

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC 2014

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL

Dipòsit legal: B-13.869-2014

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Introducció

L'interès i l'estudi dels processos col·lectius corren paral·lels a la conformació de la Psicologia social. Si bé aquest fet és una característica que singularitza el procés de constitució d'aquest àmbit de coneixement i ha de figurar en l'"haver" de la disciplina, és cert que a la columna del "Deure" han de constatar altres anotacions. Aquestes han de fer visible la manera en què la psicologia social va contribuir a formar una noció de comportament col·lectiu i una teorització sobre aquest relacionada amb els pressupòsits hegemònics i amb les operacions de control i subjecció de les transformacions empreses socialment. Evidentment, es poden mostrar objeccions i plantejar circumstàncies eximentes que, per mitjà d'una explicació, tractin de mitigar per què això va ser així. Tanmateix, no es tracta de justificar cap tasca, sinó de considerar la psicologia social com un objecte d'estudi que pot ser analitzat per la mateixa psicologia social. En aquest sentit, es tracta de considerar com sorgeixen la teorització, els plantejaments i les aportacions en una societat i en un moment històric determinat i com aquestes condicions de constitució poden tornar-se normatives en el desenvolupament de la disciplina, cosa que ha generat processos d'inclusió i exclusió de determinats plantejaments i interpretacions alternatives i, és clar, de connivències o resistències a aquest.

En efecte, si bé la psicologia social es va servir en bona mesura de l'estudi dels processos col·lectius per a revestir-se amb una capa social, el cert és que les maneres d'abordar l'anàlisi d'aquests processos es van fer, llevat d'excepcions, en termes individuals, amb la qual cosa van contribuir a un estudi dels processos col·lectius que era simultàniament mirall i reflex de la psicologia social més individualista. Mirall, quant al fet que considerava les "multituds" com a manifestacions patològiques de la "naturalesa humana"; reflex, quant al fet que considerava que les "lleis psicològiques" que regeixen les masses no eren les mateixes que regien els individus. L'interès per la investigació dels comportaments col·lectius sorgeix, doncs, com a conseqüència d'esdeveniments socials, històrics polítics i econòmics. Tanmateix, contràriament al que se sol pensar, no busca una excusa d'aquest interès en una idea altruista del coneixement, sinó que aquest, en gran manera, es deu a la por i a la subordinació a un finançament ideològic i econòmic perquè el seu estudi fos orientat cap a l'obtenció de coneixements que n'afavorissin el control.

En l'actualitat, pel que es desprèn d'algunes formulacions, sembla que res no hagi canviat. El comportament col·lectiu se sol estudiar en termes negatius, encara que poques vegades es reconeix el sentit en què s'enfoca aquesta negativitat, com tampoc no s'explicita a quins interessos serveix aquest enfocament. Afortunadament, però, no totes les aportacions conceptuen els processos i el comportament col·lectiu en termes negatius, sinó que hi ha anàlisi i estudis que, en lloc de veure-hi una amenaça, els conceben com a vehicles, pràctiques

i catalitzadors de l'acció social. Aquestes aportacions solen recolzar-se en una lectura del conflicte social en termes productius i no com una disminució o un atemptat contra la "societat". És més, en els últims anys, el renovat interès pel comportament col·lectiu i pels moviments socials, no només en l'àmbit de la psicologia social i d'altres ciències socials, sinó també en els entorns quotidians on es desenvolupen les nostres vides, ha permès posar de manifest justament aquest significat més "positiu" del comportament col·lectiu, que ha contribuït a omplir de ple sentit la dimensió antagonista, transformadora i, en definitiva política, que subjeu en molts processos col·lectius. Per això, a través dels diferents mòduls que componen aquests materials, s'examinaran construccions i processos col·lectius i s'estudiarà la seva incidència en les pràctiques socials i, en conseqüència, en la producció, en la reproducció i en l'autoalteració social. En efecte, en els diferents capítols es prestarà una atenció particular al canvi social i s'analitzarà la importància de l'acció col·lectiva en les nostres identitats. Tot això, a fi que el lector i la lectora disposin de mitjans per a l'estudi del comportament col·lectiu i per a l'anàlisi de les noves formes que estan adquirint en la societat actual.

Aquesta assignatura s'emmarca dins de l'àrea de psicologia social, concebuda com un àmbit de coneixement no encapsulat sinó de producció transdisciplinària de coneixement. El propòsit que es persegueix amb aquesta assignatura és introduir-vos en les anàlisis i les reflexions que s'han fet des de la psicologia social del comportament col·lectiu i de l'acció col·lectiva. Per a això, es proposa l'estudi de les característiques del comportament col·lectiu i l'estudi de diferents fenòmens i processos que hi estan involucrats, tant en relació amb la seva emergència i manteniment com pel que fa a la seva investigació. En aquest sentit, es planteja un programa que no solament promou l'estudi de processos i fenòmens bàsics dins de la conceptualització i l'enquadrament de la matèria, sinó una proposta en què s'aborden processos concrets estretament vinculats amb el seu desenvolupament. Amb això, pretenem principalment dos objectius. D'una banda, que tingueu al vostre abast coneixements, visions i perspectives clàssiques mitjançant les quals s'han estudiat els processos col·lectius, però sempre enfocats des d'un punt de vista reflexiu i crític perquè pugui disposar d'elements analítics que li permetin, no solament assimilar informació com si es tractés d'un mer consum, sinó, sobretot, que pugui examinar-los des d'un punt de vista propositiu i connectar dialècticament les seves reflexions i bagatges amb els desenvolupaments que es presenten. D'altra banda, seguint els mateixos criteris, també hem tractat de fer accessibles noves visions i noves perspectives des de les quals s'analitzen actualment els processos i l'acció col·lectiva.

La rellevància dels continguts i el tractament amb què es presenten pretenen proporcionar-vos un marc d'examen i d'anàlisi més ampli dels fenòmens i processos que el que es facilita amb l'estudi de les relacions cara a cara o dels processos grupals. Es tracta d'indagar com contribueixen les pràctiques quotidiana-

nes i l'acció social a la producció, reproducció i transformació social, mentre aquestes es veuen afectades per la mateixa producció i reproducció a què contribueixen.

En el mòdul “Processos col·lectius i acció social” es parteix d'una contextualització històrica, que mostra dos importants aspectes: el fet que l'estudi del comportament col·lectiu ha acompanyat “des dels seus orígens” la psicologia social i el fet que l'enquadrament històric constitueix una dimensió ineludible per a entendre com ha estat concebut i com s'ha abordat el seu estudi. Això permetrà entendre el significat que inclou la noció de comportament col·lectiu i examinar les principals aportacions teòriques i temàtiques fetes des de la psicologia social. Per mitjà de la contextualització històrica s'analitzen els components socials i ideològics del seu tractament i s'emmarquen i examinen les diferents explicacions que se n'han proporcionat, emfatitzant la manera en què els dos components constitueixen elements primordials per a la seva comprensió i explicació. S'examinen amb cert detall dos dels temes clàssics que configuren l'àmbit d'estudi del comportament col·lectiu: els rumors i la psicologia de les multituds en situacions de crisi; per acabar el mòdul amb una succinta anàlisi de l'acció col·lectiva en xarxa, tractant de desentranyar algunes de les seves característiques, la seva potencialitat com a vehicle de resistència i per a assenyalar com aquesta nova modalitat de comportament col·lectiu pot revertir en una revisió dels enfocaments clàssics.

L'accent en la dimensió històrica com a dimensió constitutiva del social travessa també el mòdul “Moviments socials: conflicte, acció col·lectiva i canvi social”. Per mitjà de l'anàlisi de diferents enfocaments que s'han desenvolupat al llarg del temps en la psicologia social, es proporcionen les coordenades que fan intel·ligible i enquadren l'estudi dels moviments socials. Per a això es recorre a les aportacions de la psicologia social clàssica, al repàs de les principals aportacions teòriques a l'estudi dels moviments socials i a l'anàlisi detallada de la teoria de la influència minoritària i de la teoria de la identitat social com a fites importants de la contribució a l'estudi dels moviments socials feta per la psicologia social contemporània. Així mateix, es presenta una manera d'articular una definició de moviment social partint dels arguments examinats per mitjà de les diferents aportacions revisades. Com a colofó es discuteix, i s'intenta dilucidar, per mitjà de l'anàlisi del moviment “antineoliberal”, l'abast que les noves teories sobre la societat tenen en l'estudi dels nous moviments socials. Els diferents continguts que es presenten i la seva vertebració permebran al lector i a la lectora endinsar-se en les diferents aportacions i teoritzacions sobre moviments socials i estudiar-ne el significat i la rellevància en la construcció i transformació social.

Contràriament al que se sol pensar, les institucions no són una cosa estranya a la nostra vida, una cosa amb què ens relacionem exteriorment o amb distància. En el mòdul “Les institucions socials”», es posa de manifest com aquestes transmeten pautes de comportament, valors, normes, rols que els éssers humans produïm, reproduïm, canviem i als quals també ens resistim, i com

així mateix, o precisament per això, les institucions participen d'una manera determinant en el control social. Mitjançant un repàs de les diferents concepcions d'institució social, amb especial atenció a les aportacions crítiques d'Erwing Goffman i Michel Foucault, les relacions entre institucions socials i el coneixement com a institució, així com el control i l'organització social, es du a terme el desenvolupament d'una anàlisi de com les institucions socials i les dinàmiques que generen mantenen una íntima relació amb el pensament. En aquest sentit, s'examina com les institucions socials ens constitueixen, ens organitzen i ens subjectiven. També s'examina com no solament participem en la reproducció d'aquests processos, sinó que també els subvertim, mitjançant les pràctiques quotidianes i tot el que es desprèn d'aquestes. Finalment, es considera com s'erigeix la psicologia en institució social del coneixement sobre les persones i quins efectes té sobre la regulació social de la vida. En definitiva, l'itinerari que es traça permet abordar el paper de les institucions socials en la vida quotidiana i examinar el paper instituent i instituït que tenen en la conformació de categories de pensament i en la producció de processos de subjectivació.

Per acabar, simplement voldríem suggerir que els processos col·lectius tenen una importància tal en la configuració actual de les nostres societats que considerem urgent, no només reexaminar els models i les teories que intenten donar-ne compte, sinó que n'estableixin una mirada diferent que hauria d'incorporar els seus propis modes d'autodescripció. A aquest propòsit, fonamentalment, s'orienta l'assignatura.

Objectius

Els diferents mòduls que formen aquesta assignatura us permetran assolir els següents objectius generals. Evidentment, aquesta és la nostra pretensió mínima. No obstant això, aquests objectius es poden superar si seguïu les pautes i suggeriments que us conviden a ampliar i desenvolupar els continguts i propostes que se us proposen als diferents materials:

- 1.** Estudiar les característiques del comportament col·lectiu i analitzar els diferents fenòmens i processos que hi estan involucrats, tant en relació amb la seva emergència i manteniment com en relació amb la seva investigació.
- 2.** Examinar diferents produccions i processos col·lectius i estudiar la seva incidència sobre les pràctiques socials, la producció, la reproducció i el canvi social.
- 3.** Proveir de mitjans per a l'estudi del comportament col·lectiu i per a l'anàlisi de les noves formes que està adquirint en la societat actual.
- 4.** Analitzar la importància de l'acció col·lectiva en el manteniment i subversió de l'ordre social i en la conformació de noves identitats.
- 5.** Comprendre el significat de la noció de comportament col·lectiu i examinar les principals aportacions teòriques i temàtiques fetes des de la psicologia social.
- 6.** Conèixer les diferents aportacions i teoritzacions sobre moviments socials i estudiar el significat i rellevància dels moviments socials en la construcció i transformació social.
- 7.** Examinar els processos psicosocials que sostenen i organitzen la producció, reproducció i transformació col·lectiva de l'ordre social.
- 8.** Analitzar el paper de les institucions socials en la vida quotidiana i examinar el paper instituent i instituit que tenen en la conformació de categories de pensament i en la producció de processos de subjectivació.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Processos col·lectius i acció social

Juan Muñoz Justicia i Félix Vázquez Sixto

1. Concepte de comportament col·lectiu
2. Enfocaments teòrics dels comportaments col·lectius
3. Condicionaments ideològics en l'estudi dels comportaments col·lectius
4. El rumor com a comunicació col·lectiva
5. Psicologia de les multituds en situacions de crisi: desastres i pànic
6. Control social i resistència en les xarxes interactives
7. Annexos

Mòdul didàctic 2

Moviments socials: conflicte, acció col·lectiva i canvi social

Lupicinio Íñiguez Rueda

1. Els moviments socials
2. Com s'entenen els moviments socials. Les diverses aproximacions teòriques
3. Aportacions de la psicologia social
4. Emergència, característiques i funcionament dels moviments socials

Mòdul didàctic 3

Les institucions socials

Teresa Cabruja i Ubach

1. Definició i concepcions d'institució social
2. La crítica d'Erwing Goffman a les institucions totals: el psiquiàtric
3. La crítica de Michel Foucault a la institució com a dispositiu disciplinari. Les pràctiques de tancament i el saber: el manicomi i la presó
4. Aproximacions a la noció de control social
5. El pensament i la identitat institucional
6. La psicologia com a productora i reguladora de subjectivitat: el caràcter construït de les operacions sobre el *self*